

בין ריאליזם לרומאנטיקה

דוד פרישמן היה אישיות-מפתח ספרותית בכמה מן התקופות המכריעות בתולדות הת-חייה הספרותית בלשון העברית. הוא החל בכתיבתו בשלהי תקופת ההשכלה, היה מן הדמויות החשובות ביותר בתקופת "המהלך החדש" ו"חיבת-ציון"—אף שלא הזדהה עמה מבחינה אידיאית—ונעשה אחד מקובעי ה-נורמות הספרותיות בה "בתקופת התחייה" כעורכם של כתבי-עת אחדים (אם גם לא החשובים ביותר). מכוח מעמדו המרכזי נעשה גם, כמובן, מטרה לחיצייהם של אח-דים מבני דורו והצעירים ממנו. האינטג-רציות של חילופי-הדורות בתקופת פעילותו של פרישמן (1880—1922) נתנה אותותיה באיש והבליטה את הסתירות המתגלות בהש-קפותיו הספרותיות. ממנה הסבר לשילוב המזור של "רומנטיזם" ו"ריאליזם" בבקרתו וביצירתו כמו גם לסתירה בין החשבת השי-רה האינדיבידואליסטית, שירת המשורר ה-"רומנטיקון" הבודד הכותב "לשמה", ובין התביעה ל"מעורבות" בבקורת וביצירה ה-ספרותית.

הביוגרפיה הספרותית והאינטלקטואלית של פרישמן היא, במובנים רבים, ביוגרפיה של הספרות הכתובה עברית בשנים הנזכרות כאן. דווקא משום שפרישמן היה מבקר ספ-רותי ועורך ספרותי קל הוא ביחס לעמוד על תפיסתו האמנותית והאסתטית ועל היחס בינה לבין יצירותיו. הוא נעשה דמות-מפתח גם מכוח היותו איש-אשכולות, בן-בית בספ-ריות ובתרבויות אחדות, סופר, עורך ומתרג-ם מן השורה הראשונה. ביקש פרישמן להתקרב אל דמותו של איש-הרוח האירופי, בעיקר הגרמני, ובעיקר אל דמותו של היינ-ריך היינה. הביוגרפיה האישית שלו מבדילה בינו לבין סופרי תקופת ההשכלה משום שלא היה דו-לשוני אלא רב-לשוני ובעל הש-כלה עברית וכללית נרחבת, בלי הקונ-

* מנחה גלבוע : בין ריאליזם לרומאנטיקה—פרישמן המבקר ; אוניברסיטת ת"א-רשות המחקר / הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1974 ; עמ' 215

האריות של ה"דברים כפי שהם" :

השירה היא לא בלבד רוח ערטילאית, המרחפת על פני תהום באיזה בוקר ברא-שית, היא גם הדם הנוזל בעורקים והנשפך בעורקים והנשפך ארצה. אחות לבעלי האברה האוהבים בגובה, אחות לדממה... היא קיבלה עליה את הדין לחיות עם הני-דון—והנידון הוא איש או אומה שלמה—ליד הגרדום, בקרב, המטבח, להסתכל בפני הרצוח עת ההילה מסתלקת כבויה מפנסו. (ע' 214)

כנגד השתיקה ה"פאסיבית", השטחית, מת-יצבת דממה אחרת, אנושית, עמוקה שאין לה ולדקויות של הסימבוליזם החולמני ולא-כלום : זו הדממה שבמוות, של היחיד בבדי-דותו שלפני המוות, של היחיד מול הזמן : התקופה בחנה את השירה בסכנה, בעמידה מול פני המוות, בקומה זקופה או שחוחה. (שם)

ה"שירה" והמוות משתקפים זה בזה, זה כאספקלריה של זה, כבמיתוס של נרקיס, שה-משורר מקדיש לו את הקטע "ראי האדמה" : כבר הצצתי לתוך ראי המים, הצצתי לעומ-קו, כבר נפגעתי בסודו... כבר טעמתי עצבות המים על שפתי, זו עצבותו של נרקיס המתכופף אל בכואתו שבמים... (ע' 82)

לשמוע אל הדממה, אל המוות, תלויים כסיס-מות בתודעת המשורר הנתון לשלטונו של "מלאך הפרווה", ומכאן לפירוש אחר ל"בקר-רת שירה"—לפירוש שאינו מנפר בקורת לשירה כאמצעי למטרה :

אך שיר לירי, כפי שאני חש אותו, הוא ההפך, הוא מנפר את הניפור, הוא מזהה את הדברים, והוא שואף, בסופו, להז-דהות מוחלטת עם המוחלט, המושר, עם הנושא המוסיקאלי, עם המקור, תוך דיא-לוג, תוך מאבק. (ע' 205)

החיץ שבין "הכרת המשורר" לבין ה"שיר" הוסר, בתוך פעולת השירה, שמהותה גואלת ולא מנפרת. ראייה "בקרתית" וראייה "שי-רית" אינן אלא ראי אחד, השתקפות אחת, של הדממה, של המוות.

ב.ב.

שונה היה פרישמן מקהל סופרי ההשכלה ביחסו לשירה ולקהל הקוראים. הוא לא ראה בקוראים "עדר" שצריך להנהיגו באמצעות הספרות אלא ציבור שצריך להתחשב בו בעת הכתיבה. כבר בתקופה זו סבר כי תפ- קידה של הבקורת אינו לנתח את היצירה הבודדת אלא לתאר את מכלול יצירתו של הסופר ואת ההקשר התרבותי בו הוא שרוי. ואכן, בתקופתו השנייה התרכז פרישמן בבקו- רת ונטש את הפעילות הציבורית. בתקופה השלישית הירבה לתרגם מיצירות ביירו, ג'ורג' אליוט ואנדרסן. מבחר התרגומים מעיד על התפנית מן ה"ריאליזם" אל ה"רומנ- טיקה". פרישמן הביא אל הבקורת העברית, המושפעת מן הבקורת הרוסית הפוזיטיביס- טית, את הבקורת הגרמנית, במיוחד את שופנהואר ואת ניטשה. בתקופתו השלישית היה פרישמן רומנטיקן מושבע ואילו בבקורת פיתח את האסכולה האימפרסיוניסטית, ש- ראתה את תפקידה בהתרשמות מן היצירה ובתיאור רישומיה של זו על כותב הבקורת והקורא. לדעת מנוחה גלבוש ככל המיפגש של פרישמן עם ניטשה את התפתחותו הרו- חנית של פרישמן והשאירו בסוגר הפילוס- סופיה של המאה הי"ט ולכן לא היה מסוגל, להערכתה, להתמודד עם התופעות החדשות של המאה העשרים. מכאן תחושת הבדידות העמוקה שלו כשהפך סמל "מימסדי" המותקף על-ידי אנשי "דור-התחייה". עם זאת, דמור- תו הרנסנסית וסגנונות השכלתו ויצירתו הצילו אותו מהתאבנות.

הואיל וגזרה מנוחה גלבוש על עצמה לדון רק בהתפתחותו של פרישמן כמבקר וחלוקה קטלוגית נקוטה בידה הרי המונוגרפיה נתוו- נה בכעין מיטת-סדום. המונוגרפיה מתבססת על עבודת-דוקטורט, שמעצם טבעה היא מוג- בלת לתחום מצומצם, אך נדמה כי הקורא אינו יכול להסתפק בדיון המצומצם בצד אחד של פרישמן (הלוקה לעתים בניסוחים מעור- פלים ובמשפטים שקשה לרדת עד חקרם). חבל שלא נעשה עדיין מאמץ להגיש ביוגרפיה רוחנית שלמה וכוללת של פרישמן, שהיה אסתטיקן גדול ומעניין ביותר.

ז. ש.

פליקט הדראמתי והמיוסר האפייני לרבים כל-כך מסופרי ההשכלה. הוא היה משוחרר מלבטים מסוג זה, חי בהרמוניה מפרה בין שני העולמות, וגילה פתיחות רבה כלפי התרבות והאמנות המערבית. ספרות אירופה לא במפתיע התגלתה לו ולכן לא עוררה בו את ההלם הקיצוני של חיקוי או דחיה. לכן גם לא ניסה "לגרמן" את הספרות העברית אלא ביקש לתהות עליה באמות-מידה אירו- פיות, להוציאה מן הקרתנות והבידוד שהיתה שקועה בהן, לדעתו—אף שלעתים נואש ממשימה נכבדה זו.

כפל דמותו של פרישמן כאיש-תרבות, כיוצר פורה וכמבקר המכתיב נורמות איפשר לכו- תבת המונוגרפיה לסקור שלש תקופות בספ- רות הכתובה עברית—שנים של פריחה גדו- לה והמראָה לפסגות מפליאות. באמצעות פעילותו של פרישמן אפשר לתאר את עלייתה ושקיעתה של העשייה הספרותית בלשון ה- עברית באירופה בדורות האחרונים. אולם המונוגרפיה מתרכזת בצד אחד של פעילותו של דוד פרישמן—פרישמן המבקר—ובאסת- טיקה שלו.

הכותבת מבחינה בשלש תקופות בחייו הספ- רותיים: 1880—1890; 1890—1900; 1900—1922—1900—אך רק במובלע מובהר ההבדל בין שלש התקופות הללו (משונה ההגדרה המת- ארת את הגישה הסינכרונית שלה בבדיקה 'קטגוריאלית אל-זמנית'). בתקופה הראשונה עסק פרישמן בתחומי יצירה רבים ותקף בסגנון ברוטאלי, ואפילו פרוש, יוצרים, הווי תרבותי והשקפות ספרותיות בנות-הזמן (כך, למשל, התקפתו על סמולנסקין: "המשוגע האיש הזה? אם אין מוח בקדקדו. מה ענין הדברים הארוכים האלה אל הענין שהוא דן בו?"). בתקופתו הראשונה עדיין ראה פרישמן בספרות העברית אמצעי לשנות בו את החברה היהודית. רק לאחר-כך הסתייג פרישמן מהשקפה דומיננטית זו וטיפח את דמותו של המשורר הרומנטיקן הבודד לעצמו, אולם כבר בתקופתו הראשונה הסתמנו ניצ- נים להשקפתו כי שירה חייבת לבטא קודם- כל את רוחו של המשורר ואת תפיסתו האס- תטית—ובזאת תיבחן.